

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)
 רח' האדמו"ר מצאנז 10
 בני ברק

שיעורים ממורנו ורבינו

מרא דאתרא דשכונת "אדמור מצאנז-והסביבה"

מורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

פרשת "יתרו" – תשפ"ה

התוכן:

1. מצוות "כיבוד אב" ו"כיבוד אם". (ליל שבת קודש "יתרו") – שיעור 1.
2. לא קידש בלילה – איך יקדש ביום. (שבת קודש "יתרו") – שיעור 2.

ניתן לצפות ולהוריד את כל שיעורי מרן הרב שליט"א

באתרנו: <http://pninim.co.il/>

תחת הלינק: [שיעורי הגאון רבי יום טוב זנגר](#)

וכן באתר: "דרשו" תחת לינק "עלונים והורדות"

וכן באתר "קול הלשון" תחת לינק "הרב יום טוב זנגר"

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ליל ש"ק פ' יתרו תשפ"ה

קיום מצות כיבוד אב ואם ביחד משום חבילות

נחלקו הראשונים אם מצות כיבוד אב ואם היא מצוה אחת או שתי מצוות, ולפי"ז יש להסתפק, אם אביו אמר לו לקחת ספר לקרובו, ואמו אמרה לו ג"כ לקחת עוגה לאותו קרוב, אם יקח את שניהם יחד, האם יעבור על אין עושין מצוות חבילות חבילות. ובאמת יש להסתפק אותו ספק אפילו אם מצות כיבוד אב ואם היא מצוה אחת, מ"מ זה ברור שאם אביו אומר לו השקיני מים, ואמו אומרת לו השקיני מים, שמקיים מצוה נפרדת כשמביא מים לאביו, וכשמביא מים לאמו.

כיבוד אב ואם מצוה אחת או שתי מצוות

שנינו בסנהדרין (נ"ו:): עשר מצוות נצטוו ישראל במרה, שבע שקיבלו עליהן בני נח, והוסיפו עליהן דינין, ושבת, וכיבוד אב ואם, והמהר"ץ חיות שם הוכיח כשיטת הרמב"ם (ספר המצוות מ"ע ר"י) שמצות כיבוד אב ואם נמנית למצוה אחת, משום שאם נאמר כשיטת הרמב"ן (שהביא המל"מ בספרו דרך פיקודיך סוף ח"א) שהן שתי מצוות, א"כ למה אומרת הגמ' שעשר מצוות ניתנו במרה, הלא היו אחד עשרה מצוות, ואמנם לא כתוב מפורש ברמב"ן דס"ל שהן שתי מצוות, אבל המל"מ דייק כן ממשי"כ הרמב"ן בהגהותיו לספר המצוות בשרשים (שורש ב' ד"ה ואולי סברו) "ואמנם לפי מניינם שעשו מכיבוד אב ואם מצות עשה אחת, ג"כ אחיו הגדול ימנה למצוה אחת", משמע דס"ל שהן שתי מצוות, ממה שאמר "לפי מניינם", אע"פ שהרמב"ן לא כתב מפורש בשום מקום שהן שתי מצוות.

אבל הכלי חמדה (פ' יתרו אות ז') כתב, שהרמב"ן ז"ל (ספר המצוות שורש י"ד) כתב שלדעתו ראוי למנות מצות כיבוד אב ואם לשני מצוות, כיון שהמצוות הן בגופין נפרדין, ואין כיבוד האחד משום השני, וא"כ צריך לומר שהן ב' מצוות, וצ"ל לראיית המהר"ץ חיות הנ"ל מלשון הגמ'. והוסיף הכלי חמדה דרך פלפול, דבאמת הא דחייבין בכיבוד אב הוא רק מצד רוב כמבואר בחולין (י"א.), וא"כ לשיטת הפוסקים (עי' פמ"ג פתיחה לה' תערובות ד"ה החקירה השלישית) דבב"נ לא אזלינן בתר רובא, א"כ קודם מתן תורה אמאי היו חייבין בכיבוד אב, והסביר, כיון שכתוב מפורש בתורה "כבד את אביך ואת אמך, כאשר צוך", ודרשינן "כאשר צוך במרה", צ"ל דבמרה נצטוו על כל פרטיה שנצטוו בסיני, ונצטוו גם על בעל אמו דדרשינן מ"את אמך", וא"כ שפיר נצטוו גם במרה על כיבוד אב ואם, דאפילו אם אינו אביו, עכ"פ הוא בעל אמו, וחייב לכבדו מדין בעל אמו, ולפי"ז כיון דבכיבוד אב קודם מתן תורה הי' עיקרו משום כיבוד אב, שוב אין למנותו לבי מצוות, כמו שאין מונין בעל אמו ואשת אביו מה"ט, וכמשי"כ הרמב"ן ז"ל (בשורש השני), משא"כ לאחר מ"ת יש לומר שהן ב' מצוות, כיון דניתנה תורה ונתחדשה הלכה של רוב, וא"כ ממילא כיבוד אב היא מצוה בפני"ע, חוץ ממצות כיבוד אב.

המכבד אביו ומכבד אמו מקיים שתי מצוות

בשו"ת מחנה חיים (ח"א סי' פ"ה עמוד קל"ט: ד"ה והנה) כתב, אע"פ שנחלקו הראשונים אם היא מצוה אחת או שתי מצוות, מ"מ בודאי מקיים מצוה אחת כשמכבד את אביו, ומצוה אחרת כשמכבד את אמו, וכל המחלוקת היא רק לענין מנין המצוות. ובשו"ת התעוררות תשובה (הנדמ"ח ח"ד סי' קי"ח) הוסיף, דאפילו אם שניהם מצווים אותו לעשות אותו דבר, במעשה אחד מקיים שתי מצוות, ששמע לקול אביו וגם לקול אמו.

האם יש חסרון של אין עושין מצוות חבילות חבילות במצות כיבוד אב ואם

הבן איש חי (בספרו הוד יוסף סי' מ"א, ובספרו מלאך הברית עמוד ר"ז) חידש, שאם אביו אמר לו להוליך חפץ למקום פלוני, ואמו אמרה לו שיוליך חפץ אחר לאותו מקום, לא יוליך שניהם בבת אחת, אלא יוליך הראשון ואח"כ השני, משום שהן שתי מצוות, ואין עושין מצוות חבילות חבילות. וכעין זה כ' בשו"ת תורה לשמה (סי' ק"צ) במצות מתנות לאביונים, שאם נמצאים לפניו ב' עניים, לא יתן להם מטבע של כסף שיש בו שביל שניהם, אלא יחליף המטבע אצל שולחני, ויתן לזה בפני עצמו ולזה בפני עצמו.

אבל בשו"ת הר צבי (יו"ד סי' קנ"ח) נשאל במי שיש לו יא"צ על אביו ואמו ביום אחד, האם צריך להדליק שתי נרות, או שמא נר אחד עולה לשניהם, ואם מדליק נר אחד לשניהם, האם יש בזה משום אין עושין מצוות חבילות חבילות. והנה הפני ברוך (סי' ל"ט סט"ז) הסתפק אם סגי להדליק נר אחד כמבואר ברמ"א בהל' יוהכ"פ (סי' תר"י ס"ד), או שמא צריך להדליק שתי נרות משום שנראה כמזלזל בכיבוד אבותיו אם לא ידליק נר לכל אחד ואחד [אבל יש לציין, שבשו"ת זקן אהרן (תניינא יו"ד סי' פ"ו) כתב שכל הבנים יחד ישתתפו בנר יארציט אחד בביהכ"ס, דזכרון אחד לכל הבנים שנמצאים שם, ולא רק שאין צורך לכל אחד מהבנים להדליק, אלא חוששני גם מחטא ועוון לאבד ולשרוף ממון של ישראל ללא תועלת עכ"ת]. וכמו"כ יש להסתפק, אם יש כמה בנים ובנות בבית אחד, האם סגי בנר אחד, או שמא כל אחד צריך להדליק נר בעצמו ביארציט (שם).

והנה בהר צבי, אחרי שפלפל בדבר טובא, כתב בסו"ד, שיכול להדליק נר אחד לשניהם ואין בזה משום חבילות חבילות במצוות, וראיה לזה ממש"כ הרמ"א בהל' יוהכ"פ (סי' תר"י ס"ד) בשם הכלבו, דנוהגים שכל איש גדול או קטן עושין לו נר, גם נר נשמה לאביו ואמו שמתו, והא"ר כתב שמשלשן זה משמע, דסגי בנר אחד, ולא דמי להא דשנינו דאין משקין ב' סוטות כאחת, ואין מטהרים ב' מצורעים כאחת, אע"פ דכל אלה הן מין מצוה אחת, מ"מ בנד"ד אין בזה כל חשש לפמש"כ בתשב"ץ (ח"ב סי' מ"ב) לענין אב שיש לו למול ב' תינוקות בברכה אחת (וכן נפסק בשו"ע יו"ד סי' רס"ה ס"ה), דלא אמרינן אין עושין מצוות חבילות חבילות, אלא במצוות חלוקות כברכת המזון והבדלה, דאין מברכים אכוס אחד, וגבי ב' סוטות וב' מצורעים, כל אחד הוי מצוה בפני עצמה, משא"כ בכיבוד אב ואם שהוא ענין אחד לאב ולאם, וכמו"כ לגבי מילה דרמיא על אב, וכל חד וחד מחייב למימהל בריה, וממילא אין חסרון של חבילות חבילות אם יוצאים בברכה אחת, כמו ששוחט הרבה בהמות, או שהרבה שוחטים י"ח הברכה ע"י ברכה אחת.

יש לציין שהמ"ב (סי' תר"י סק"ב) כתב דמשמעות לשון הרמ"א (שם) היא דסגי בנר אחד, אבל הוסיף לעיין באליהו רבא (סק"ד), ושם כתב בשם ספר אמרכל, שבתרגום במגילת אסתר מבואר, שבליל יום כיפור מדליקים נרות כמספר הבנים, וכמספר האבות.

קידוש בש"ק בבוקר בכוס של מילה

כ' הרמ"א (סי' רע"ג ס"ה) מותר למוהל ולסנדק לשתות מכוס של מילה בשבת שחרית אם שותין כשיעור, אבל נהגו ליתן לתינוק, והסביר שם המ"ב (סק"ב) דהנידון הוא אם יוצאים מצות קידוש במקום סעודה ע"י שתיית רביעית יין, ולכן כ' הרמ"א שנהגו ליתן לתינוק, לחוש לשיטות שאין יוצאים קידוש במקום סעודה בשתיית רביעית, ולפ"ז למנהגינו שאוכל פהב"כ אח"כ ויוצא בזה מצות קידוש במקום סעודה, בודאי עדיף שהמברך על הכוס ישתה הכוס בעצמו. אבל לכאורה צריך להבין, למה אין בזה משום אין עושין מצוות חבילות חבילות, דהרי כשמברך על הכוס יוצא בזה מצות קידוש וגם כוס של מילה.

האם שייך חבילות חבילות כשמקיים ב' מצוות בפעולה אחת

ואפשר יש ליישב עפמש"כ התפא"י בשבת (פ"ב בועז ב') שהק' אהא דתנן התם אין מדליקין בשמן שריפה ביו"ט, דהרבה טעמים נאמרו בגמ', ולמה לא הסבירה הגמ' דאין עושין מצות חבילות חבילות (נר שבת ושריפת קדשים), ות"י דלא שייך חבילות חבילות רק כשאדם אחד עושה ב' פעולות כאחת, כגון כהן המשקה ב' סוטות או מטהר ב' מצורעים כאחת, אבל כשעושה פעולה אחת ועי"ז מקיים ב' מצוות, אין בזה משום חבילות. לפ"ז בנד"ד שמברך בפה"ג ורוצה לצאת מצות קידוש וכוס של מילה בזה, אין בו משום חבילות.

והנה בשו"ת כת"ס (או"ח סי' כ"ו ד"ה והנה) דייק מהרמב"ם, דכאשר חד דאורייתא וחד דרבנן, לא שייך חבילות חבילות, אבל בתרתי דרבנן שפיר שייך חבילות חבילות כמו בתרתי דאורייתא, והסביר דהא דלא שייך חבילות חבילות בחד דרבנן וחד דאורייתא, היינו דווקא כשמקדים הדאורייתא לדרבנן דלא איכפת לן במה שנטפל הדרבנן אחרי הדאורייתא, דבדרבנן לא חששו למיחזי עליו כמשא, דהרי התחיל במצוה דאורייתא, ומה שלא לקח כוס שני למצוה דרבנן לא חששו רבנן לדידהו, אבל כשמקדים מצוה דרבנן ואח"כ מצוה דאורייתא, בודאי יש בזה חבילות חבילות כמו בב' מצוות דאורייתא דמיחזי כמשא עליו לקחת עוד כוס, וכש"כ הוא דאם אומרים כן בב' מצוות דאורייתא כש"כ כשמקדים הדרבנן ואח"כ עושה הדאורייתא ועושהו טפל לדרבנן. לפי הכת"ס יש לדחות קושיית התפא"י, דהרי שריפת קדשים היא מצוה דאורייתא, ונר שבת היא דרבנן, וא"כ אין הכרח לחידושו בכלל.

אבל התפא"י הק' ע"ע מהא דאין לברך ברהמ"ז וקידוש על כוס אחד משום חבילות, אע"פ דהתם ג"כ היא פעולה אחת, ות"י דברהמ"ז וקידוש הם עניינים נפרדים ונחשב כב' פעולות שנעשים בב"א בכוס

אחד, משא"כ כשנעשה רק פעולה אחת שיש בה ב' תכליתים (כגון שריפת קדשים ונרות ש"ק), וראיי לדבר דשרי להבדיל ולקדש על אותו כוס אע"ג דתרי מילי נינהו, מ"מ כיון דתכליתן דומין זל"ז, להבדיל בין יום ליום שלאחריו, לכן לא נחשב חבילות (ולא דמי להשקאת ב' סוטות דאמנם דומין זל"ז מ"מ ב' פעולות נינהו). וא"כ בהדלקת שמן שריפה לנר שבת אין בה משום חבילות, וראיי לדבר, דאם שני אנשים נכנסים יחד לחדר, אחד הוא שיבה ואחד הוא וזקן, וכי אסור לקום בפני שניהם כאחת משום חבילות (אע"פ דיש לחלק דבדא"א כו"ע לא פליגי).

אבל עצם חידושו של התפא"י אינו מוכרח, דהרי מרן הגריש"א זצ"ל (הערות על סוטה ת. ד"ה חבילות) אמר, שהגמ' לא יכלה לומר דשייך חבילות חבילות בשריפת קדשים ביו"ט, דלפ"ז איך יוצאים מצות מצה בתרומה ומע"ש, אלא הביאור הפשוט הוא, שבדבר שמצותו הכי, שניתן להנות בו וזהו קיום מצוותו, בודאי יכול לקיים בו ג"כ עוד מצוה. (ושמעתי סברא בכוננת מרן הגריש"א זצ"ל, דחבילות שייך כאשר שתי המצוות מוטלות עליו לעשותם עכשיו, משא"כ אם יכול לקיים אחד מהם מתי שירצה, כגון שריפת קדשים, לא שייך חבילות).

ועוד יש לדחות חידושו של התפא"י, ע"פ מה שנסתפק הטו"א במגילה (ו): בהבנת הגמ' שם, דר' יהודה נשיאה שדר ליה לר' אושעיא אטמא דעגלא תלתא וגרבא דחמרא, שלח ליה קיימת בנו רבנו ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים, ודן שם הטו"א אם קיים שניהם, בפרט שבירושלמי מבואר, שקיים רק מתנות לאביונים, וסיים דא"א שיי"ח שניהם באותה מתנה, אבל לא הסביר שהטעם הוא משום חבילות חבילות. ובאמת גם ברש"י ובי"ח וגר"א לא גרסו בגמ' אלא שקיים ומשלוח מנות, ולא גרסו גם מתנלי"א. ועי' שו"ת כת"ס (או"ח סי' קל"ט) שדן בזה משום חבילות, וכתב דאסור לעשות כן לכתחילה, דשניהם מדברי קבלה. הרי מבואר דגם במעשה אחד, והיי מקום לומר דמתנלי"א ומשלוח מנות מישך שייכי אהדדי במצות פורים, כעין קידוש והבדלה, ובכל זאת נקט דיש בו משום חבילות, א"כ בנד"ד בכוס של קידוש ושל ברית מילה דלא מישך שייכי אהדדי, לכאורה יש בכוס משום חבילות. אמנם בשו"ת שבת הלוי (ח"ט סי' נ"ט) היקל בנד"ד, כיון שעושה פעולה אחת ומכוין לצאת ב' דברים.

אין חסרון של חבילות חבילות במצוה שאפשר לעשות ע"י שליח

האור שמח (הלי' טומאת צרעת פי"א ה"ו) הק' אהא דשנינו שמפריש תרומה ומעשר ותרומת מעשר וכו' ומברך להפריש תרומה, דהרי אין עושין מצוות חבילות חבילות, ובפרט שבסוגי' בברכות שאין חותמין בשתים אינו כ"כ חמור כמו הפרשת ה' מתנות לכהנים ולויים, ובכל זאת מוגדר כאיסור של חבילות, וא"כ כש"כ דהיינו צריכים לומר כן ג"כ בהפרשת תרו"מ.

ולכן חידש האו"ש, דהא דאין עושין מצוות חבילות חבילות, רק נאמר במצוות שהם בגוף האדם, ואינו יכול לעשותם ע"י שליח, דכיון שהמצוה מוטלת עליו דווקא, לכן אם יעשה שתיים בבת אחת, נראה כפורק מעליו עול מצוות (וכתבו הראשונים שאם יעשה מצוות חבילות, נראה כאילו הם עליו כמשאוי שהוא ממהר לפורקם – עי' רש"י ותוס' בסוטה ת. ורשב"ם ור"י מלוניך ונמו"י בפסחים ק"ב:), אבל במצוה שאפשר לעשותה ע"י שליח, יכול לעשותן יחד, דהא התורה נתנה לו רשות לפורקה לגמרי מעליו ע"י שליח, ולפ"ז הסביר, דבהשקאת סוטה ועריפת עגלה (עי' תוס' ערכין ב. ד"ה קרבנו) וטהרת המצורע, שהמצוה היא על הכהן העושה (ולא שייך שיעשה שליח לכך), אסרו לעשות שתיים ביחד, שלא יראה כפורק מעליו עול מצוות, וכמו כן ברציעת עבד עברי (עי' רמב"ם הלי' עבדים פי"ג ה"ט ומל"מ שם), אבל בהפרשת תרו"מ, היות ויכול לעשותה ע"י שליח, לכן יכול לברך ברכה אחת על הפרשת תרו"מ כמבואר בתוספתא (ברכות פי"ז), וכמו"כ יכול לקדש ה' נשים כאחד, היות ויכול לקדש ע"י שליח.

ואנן נענה אבתריי, דכיון שיכול למול ע"י אחר, שאינו מצווה במילת בנו, א"כ הברכה שבא כתוצאה מהמילה אינה בגדר חבילות, דלא נחשב כפורק החבילה מעליו, ואע"פ שהראיי של האו"ש הוא כאשר ניתן לקיים שתי המצוות ע"י שליח (הפרשת תרו"מ), מ"מ בנד"ד שיכול לעשות מצוה אחת ע"י שליח, ג"כ סגי בהכי, דכבר לא נחשב כפורק עול ממנו.

האם מקיים מצות כיבוד אב ואם ע"י שליח

לפי חידושו של האו"ש, יש להסתפק האם אפשר לקיים מצות כיבוד אב ואם ע"י שליח. בשו"ת הר צבי (יו"ד ריש סי' קצ"ז) הביא ראיי מפורשת מפסחים (ק"ד): דמהני, דשנינו התם, אמר ליה רב יהודה לר' יצחק בריה, זיל אמטי ליה לעולא כלכלה דפירי, וחזי היכי אבדיל. לא אזל, שדר ליה לאביי וכו', אתא לקמיה דאבוה, אמר ליה היכי אמר, אמר ליה אנא לא אזלי, אנא שדירתיה לאביי וכו', אמר ליה רברבנותיה דמר וסררותיה דמר גרמא ליה למר דלא תימר שמעתיה מפומיה, ופי' הרשב"ם שכעס עליו על שלא הלך בעצמו, שהפסיד בזה שמעכשיו תאמר השמועה בשם אביי (וזוכה ששפתיו דובבות בקבר), ומדלא העיר

לו שעבר בזה על מצות כיבוד אב, חזינן דאפשר לקיים המצוה על ידי שליח [וכ"כ בספר מורא הורים וכבודם (פ"א הערה 63) בשם שו"ת שמן המור (חלק הדרושים ק"א):, ושכן פסק מרן הגר"ש"א זצ"ל].

סיכום לדינא

לפ"ז י"ל, כיון דשייך לקיים מצות כיבוד אב ואם ע"י שליח, ממילא לפי יסודו של האו"ש, אין בזה משום חבילות חבילות אם יקיים ציווי אביו וציווי אמו בבת אחת (דלא כחומרת הבן איש חי).

אבל יש לציין, דאפילו אם נאמר שאפשר לקיים מצות כיבוד אב ואם ע"י שליח, מ"מ זה ברור שמצוה בו יותר מבשלוחו כמבואר בב"ח (סי' תרע"ז ס"ג) ובמ"א (סי' ר"ג סק"ב), דבכל מצוה אמרינן מצוה בו יותר מבשלוחו, וכ"כ במחצית השקל (סי' תרע"ז סק"ז) ובשו"ת יד אליהו (סי' נ"א) ובמ"ב (סי' ר"ג סק"ג) דבכל דבר מצוה, מצוה בו יותר מבשלוחו.

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח"ה האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' יתרו תשפ"ה

סדר הקידוש ביום כשלא קידש בלילה

מעשה שהיה במי שלא הרגיש טוב בליל ש"ק, ולכן לא קידש על היין ולא אכל כלל, אבל בבוקר הרגיש קצת יותר טוב, והסתפק האם חייב לקדש פעמיים (תשלומין לקידוש הלילה, ובנוסף לכך גם הקידוש של שבת בבוקר), וחוץ מזה, כיון שאינו מרגיש כ"כ טוב, וקשה לו לשתות יין, האם יכול לקדש על פת בש"ק בבוקר.

הגמ' בפסחים (ק"ה.) מסתפקת במי שלא קידש בליל ש"ק, האם יכול לקדש למחרת בש"ק בבוקר, ומסקנת הגמ' (ק"ז.) היא, דמי שלא קידש בע"ש מקדש והולך כל היום כולו עד מוצש"ק, אבל בגמ' אינו מבואר אי האי דינא הוא דווקא אם לא קידש בליל ש"ק בשוגג, או אפילו אם לא קידש במזיד.

מחלוקת הראשונים אם יש תשלומין כשלא קידש בליל ש"ק במזיד

הטור (סי' רע"א) מביא מחלוקת הראשונים בזה, דרב עמרם גאון (בסידורו ח"ב סי' ט"ו) פסק דרק אם לא קידש מחמת שכחה או אונס, יקדש למחר (אבל אם הזיד אינו יכול להשלים הקידוש ביום), אבל הרמב"ם (הל' שבת פכ"ט ה"ד) ס"ל דאפילו במזיד יש לו תשלומין, וסיים הטור דמסתבר טפי כשיטת הרמב"ם.

הב"ח (שם) הסביר את מחלוקתם, שחולקים אם מה שמקדש ביום הוא מדין תשלומין, או שזמן קידוש מתחיל בלילה ונמשך כל היום, דלשיטת רב עמרם גאון זמן הקידוש הוא בלילה דווקא, וביום הוא רק מדין תשלומין, ולכן כמו דקיי"ל בתפלה שאין לו תשלומין אם הזיד ולא התפלל (שו"ע סי' ק"ח ס"ז), ה"ה הכא בקידוש, אבל הרמב"ם ס"ל דזמנו של קידוש הוא מתחילת הלילה עד סוף יום השבת, אלא דעיקר המצוה הוא לקדש מיד כשקידש היום, מדכתיב "זכור את יום השבת לקדשו" [ועי' במהר"ם חלאוה בפסחים (ק"ו.) דהא דשנינו עיקר קידושא בלילה הוא, פי' דהיינו בכניסתו כדרך שב"ד מקדשים המועדות, וע"ע באג"מ (או"ח ח"ד סי' ס"ג ענף ז' ד"ה ותמוה לי) דעיקר זמן קידוש הוא בלילה, לא רק משום זריזין מקדימין, אלא שכן הוא עיקר המצוה לקדש דווקא בלילה, וכמדוייק בלשון השו"ע שאם לא קידש בלילה יש תשלומין כל היום], וא"כ אפילו אם לא קידש בלילה במזיד בכל זאת יכול לקדש ביום..

בשו"ת חת"ס (או"ח סי' י"ז ד"ה יפה נתעוררת) הוסיף לבאר סברת הב"ח, דאע"ג דלכאורה "זכור" בכניסתו משמע, מ"מ כיון שהקדושה מוספת והולכת, וכבוד היום עדיף מכבוד הלילה, והיה ראוי לקדש

ביום על תוספת קדושת שבת, נהי דאם קידש בכניסתו סגי לכל מה שמוסיף והולך, מ"מ מדרבנן תקנו עכ"פ קידושא רבא לתוספת קדושת היום, ויש מאנשי מעשה המדקדקין לברך על הכוס גם בסעודה שלישית משום תוספת קדושה (ע"מ"ב ס"י רצ"א סק"א), ולכן נהי דלא חייבתו התורה בכל אלו, מ"מ מי שלא קידש בלילה ומקדש ביום, איננו רק מדין תשלומין, כי על שינוי קדושה הנכנסת עתה, ג"כ מברך.

האם יש חיוב לקדש שנית לקטן ששמע קידוש בליל ש"ק והביא ב"ש בבוקר

להלכה נפסק בשו"ע (סי' רע"א ס"ח) כשיטת הרמב"ם, דאפילו אם לא קידש בלילה במזיד, יש לו תשלומין ביום, ולפלא על המנ"ח (מצוה ל"א סק"ט) שדן בספק זה, במי שלא קידש בלילה ומקדש ביום אם הוא בתורת תשלומין או המשך חיוב הלילה, וכתב שיש נ"מ לגבי חיוב קידוש בקטן שלא הביא ב' שערות בליל ש"ק עד הבוקר, וכן מי שהי' שוטה בלילה ונתפקח ביום, ואמנם בתחילת דבריו ר"ל שהדבר ברור שהחיוב קידוש אינו רק בלילה, אלא שהמצוה היא כל היום כולו, אבל שוב נקט בפשיטות שהוא מדין תשלומין ולא המשך החיוב של הלילה, וממילא אין חיוב על הקטן שהגדיל ועל השוטה שנתפקח לעשות קידוש שנית ביום, אבל לשיטתו צ"ע טובא היאך יפרנס פסק השו"ע דגם במזיד יש דין תשלומין.

הפוסקים הביאו כמה נ"מ בהאי דינא, חוץ ממה שיכול לקדש ביום אפילו אם הזיד ולא קידש בלילה:

חידוש המהרש"ם שאם לא קידש בלילה צריך לקדש פעמיים בבוקר

א. המהרש"ם כ' בדע"ת (סי' רע"א ס"ח), דלשיטת ר' עמרם גאון והשאלתות (פי' וזאת הברכה שאילתא קס"ו) הסוברים שהחיוב לקדש ביום כשלא קידש בלילה הוא מדין תשלומין, א"כ יצטרך להקדים חובת היום לפני חובת הלילה, ולכן יקדש קידושא רבה, ויברך בפה"ג ויאכל מיני תרגימא, ורק אח"כ יקדש שנית בתורת תשלומין (בלי לברך ברכת בפה"ג שנית), כמו דקיי"ל לגבי תשלומין בתפלה, שצריך להקדים החובה לפני התשלומין (ע"מ ס"י ק"ח ס"א), ונשאר בצ"ע למעשה.

אבל בשו"ת בצל החכמה (ח"ג סי' ג' סק"ב) העיר שדבריו תמוהין מאד, דהיאך ישתה ויאכל אחרי הקידוש הראשון, כשעדיין מוטל עליו חובת קידוש הלילה ואסור לאכול לפני קידוש (ע"מ רע"א ס"ד), ובפרט שכבר התפלל שחרית והגיע זמן הקידוש, וע' בערוה"ש (סי' רע"א סכ"א) שנקט בפשיטות דא"צ לקדש פעמיים ביום, אלא סגי בקידוש פעם אחת שהוא המשך חיובו של הלילה, ולכן כ' בשו"ת בצל החכמה (שם), שיתחיל בקידוש היום כהרגלו, לומר "ושמרו בניי את השבת", ויברך בפה"ג, ואח"כ ימשיך בקדושת היום, וכ' בכה"ח (שם סק"ט) דצריך לכוון לצאת בזה חיוב קידוש של היום ושל הלילה. והנה זה פשוט, שכשמקדש בבוקר אומר כל הקידוש של הלילה מלבד "ויכולו" כמבואר ברמ"א (סי' רע"א ס"ח), והסביר שם המ"ב (סק"מ) שאין אומרים ויכולו ביום כיון שבלילה היתה גמר מלאכת השי"ת.

האם יש חיוב לחנך קטן בתשלומין של מצוה שלא קיים

ב. ויש עוד נ"מ, בקטן שהגיע לגיל חינוך, שנרדם בליל שבת ולא שמע קידוש, האם חייבין לחנכו בבוקר לקדש על הכוס כל הקידוש של הלילה. בשו"ת בצל החכמה (ח"ה סי' קס"ט) נסתפק בזה, וכתב דאע"פ שיש חיוב לחנך קטנים במצוות, מ"מ לא מצאנו שיש חיוב לחנכם במצוות תשלומין.

הכלי חמדה (פי' בהעלותך עמוד נ' אות ד') הסתפק, מאחר וקיי"ל דשה לבית אבות לאו דאורייתא, ומדרבנן מאכילין הקטן מהקרבת פסח כדי לחנכו, האם צריך לחנכו לעשות פסח שני באופן שלא עשה פסח ראשון, והביא ראיי' מהא דתנן במתני' בחלה (פ"ד מ"א) אף הוא העלה את בניו ובני ביתו לעשות פסח קטן (פסח שני) בירושלים, והחזירוהו שלא יקבע הדבר, ופי' שם הרמב"ם והרע"ב שהיו בניו קטנים, שרק חייבים בפסח ראשון ולא בפסח שני (והכי מבואר גם בתוס' בברכות כ"ד. ד"ה והתניא, ובפסחים צ"ט: ד"ה לא יפתחו), והסביר טעם הדבר, כיון שפסח שני הוא רק תשלומין, לא שייך ע"ז חינוך, כיון שגם בפסח ראשון לא נתחייב הקטן מדינא (אבל העיר שם שיש מחלוקת תנאים בפסחים צ"ג: אם פסח שני הוא רק תשלומין או שהוא חיוב בפני"ע, והרמב"ם הלי' קרבן פסח פ"ה ה"ז פסק שהוא חיוב בפני"ע, ולכן הסביר שהמשנה בחלה אתיא כמ"ד שפסח שני תשלומין דראשון). בשו"ת בצל החכמה (ח"ה סי' קס"ט) ג"כ הביא ראיי' מהמשנה בחלה דלא שייך חינוך בקטן בפסח שני כיון שאינו עיקר המצוה, ודן לגבי חיוב חינוך בתשלומין של תפלה, ונקט כדבר פשוט שאין קטן חייב בתשלומין, בפרט בתפלה שהיא מדרבנן.

אבל יש להעיר, דראיית הכלי חמדה ובצל החכמה היא לפי הביאור של הרמב"ם והרע"ב במשנה בחלה, שהחזירוהו משום שבניו הקטנים רק חייבים בפסח ראשון ולא בפסח שני, אבל הירושלמי בחלה הסביר שהחזירו אותו משום דנשים בראשון חובה ובשני רשות, וכן פי' הר"ש ושנות אליהו שם, וא"כ אין לנו שום ראיי' לגבי חינוך קטן לפסח שני.

להלכה פסק בשו"ת בצל החכמה (שם) שאין חיוב לחנך קטן להתפלל תשלומין, אבל מרן הגריש"א זצ"ל (פסקי הגריש"א - או"ח עמוד קצ"ה) וכן בשו"ת להורות נתן (ח"י סי' די) פסקו שקטן חייב בתשלומין כמו גדול (ונראה דיש להוכיח כשיטתם מתוס' בחגיגה ב. ד"ה איזהו ע"ש היטב), ונראה דבנד"ד, כיון שהשו"ע פסק כשיטת הרמב"ם דמי שלא קידש בלילה, החיוב של קידוש ביום הוא המשך של החיוב קידוש בלילה, א"כ בלא"ה חייבים לחנכם, דאין הקידוש בבוקר בגדר תשלומין, אלא שהוא עיקר החיוב.

האם קטן שהגיע לחינוך שלא הבדיל במוצש"ק חייב להבדיל ביום ראשון

וני"מ טובא בזה גם לגבי קטן שהגיע לגיל חינוך, שהולך לישון לפני צאה"כ במוצש"ק (מילתא דשכיחא במקומות שצאה"כ הוא מאוחר בלילה בקיץ), דהא קיי"ל שאינו ראוי שקטן יבדיל בעצמו בש"ק לפני צאה"כ, וכמו"כ אם הלך לישון לפני צאה"כ אין חיוב להקיצו (ומה שמקיצים קטנים לכתחילה כדי לקרא ק"ש בבוקר, היינו אחרי שכבר ישנו בלילה, ולא בתחילת הלילה), ואע"פ שיי"א שזמן הבדלה הוא רק במוצש"ק ואח"כ הוא רק בגדר תשלומין (הגם שיי"א שכל יום ראשון הוא זמן חיוב הבדלה), אבל כמה פוסקים נקטו שחייבים לחנך קטן גם בתשלומין של הבדלה (שו"ת להורות נתן ח"י סי' ל"ג וחיי"א סי' ט"ז, ושש"כ פני"ח סי"כ בהג"ה, ושו"ת באר שרים ח"ו סי' כ"ה).

ראיית האחרונים שקידוש ביום אינו בגדר תשלומין

והנה כמה אחרונים (שו"ת ר' שלמה איגר או"ח סי' י" ד"ה וסמך, ועמק ברכה ענייני קידוש אות ב' – עמוד ס"ז) הביאו ראיי שאין הקידוש בש"ק בבוקר בגדר תשלומין, מהא דשנינו בפסחים (ק"ה). בעא מיני רבינא מרנב"י, מי שלא קידש בערב שבת מהו שיקדש והולך כל היום כולו, א"ל מדאמרי בני ר' חייא מי שלא הבדיל במוצש"ש מבדיל והולך כל השבת כולה, הכי נמי מקדש והולך כל היום כולו. והקי' הגמ' כבוד יום וכבוד לילה, כבוד יום קודם (פרשב"ם אם אין לו יין הרבה לסעודה, או מיני מגדים, יניחם עד היום), ואם אין לו אלא כוס אחד, אומר עליו קידוש היום, מפני שקידוש היום קודם לכבוד יום (פרשב"ם קידוש הלילה שמקדשין את היום על הכוס בלילה, קודם לכבוד יום, שלא ישתה אותו באמצע סעודה, אלא יקדש בו בלילה קודם אכילה), ואם איתא, לישבוקיה עד למחר, וליעביד ביה תרתי (פרשב"ם קידוש היום, והוי נמי כבוד היום קצת), אמר ליה חביבה מצוה בשעתה. ודייקו הני אחרונים, שאם הקידוש ביום הוא רק בגדר תשלומין, הסיבה שהיה ראוי לקדש בלילה אינה רק משום ד"חביבה מצוה בשעתה", אלא משום דזו היא עיקר המצוה, כיון שביום הוא רק בגדר תשלומין, אעכ"ל שביום אינו בגדר תשלומין, ורק חסר ב"חביבה מצוה בשעתה".

דחיית ביאור הב"ח במחלוקת ר' עמרם גאון והרמב"ם

לכאורה היה מקום לדחות ביאור הב"ח במחלוקת ר' עמרם גאון והרמב"ם, דכל הוכחתו היא מהא דלשיטת הרמב"ם יכול לקדש ביום גם אם הזיד בלילה ולא עשה קידוש, ודימה הדבר להזיד ולא התפלל שאין לו תשלומין, אבל יש מקום לדחות דבתפילה דרבנן אמרינן שאין תשלומין במזיד, דהם אמרו והם אמרו, אבל בדאורייתא, מהיכ"ת שחז"ל יקנסו אותו שלא לקיים את המצוה משום שהזיד ולא קידש בלילה. ולכאורה יש להביא ראיי שבדאורייתא יש תשלומין גם אם לא קיים המצוה במזיד, דהרי הרמב"ם פסק בהל' קרבן פסח (פ"ה ה"ב) וז"ל מי ששגג או נאנס ולא הקריב בראשון, אם הזיד ולא הקריב בשני חייב כרת, ואם שגג או נאנס אף בשני פטור. **הזיד ולא הקריב בראשון, הרי זה מקריב בשני עכ"ל.** הרי מפורש דגם אם הזיד ולא הקריב הק"פ בפסח ראשון, מ"מ יכול להקריבה בפסח שני, ולכאורה מוכח מזה, שבדאורייתא לא אמרינן שאין תשלומין אם הזיד ולא קיים את המצוה. אמנם יש לדחות הראיי, דאפשר קרבן פסח שאני, משום שהתורה קבעה שתי זמנים להקרבת הקרבן, והיינו בין אם לא הקריב בפסח ראשון בשוגג, ובין אם לא הקריב במזיד, בפרט שמבואר ברמב"ם (הל' קרבן פסח פ"ה ה"ז) שפסח שני אינו תשלומין דפסח ראשון, ולכן גר שנתגייר בין פסח ראשון לפסח שני, חייב להביא הקרבן בפסח שני, אע"פ שהיה פטור בפסח ראשון.

שוב ראיתי שהאדר"ת זצ"ל (חשבונות של מצוה מצוה ל"א אות ד' ד"ה ונראה) כבר חידש כן, וז"ל ונראה לומר בזה דבר חדש, דהא דאין תשלומין למזיד הוא רק בדרבנן, והם אמרו שלא יועיל תשלומין למזיד משום דקנסוהו, כיון שבשאת נפש עבר על דבריהם, ולכן הם אמרו עיקר מצות תפלה, והם אמרו שמועיל תשלומין, והם גם אמרו שלמזיד לא יועיל. **אבל במצוה דאורייתא גם למזיד שייך תשלומין**, וכדאשכחן בחגיגה (ט). שיש לה תשלומין כל שבעה, ולא מצינו שחילקו בין שוגג למזיד, וה"ט דכן גזרה תורה, שגם על המזיד המצוה להשלים עד יום טוב האחרון, וא"כ הכי נמי מכיון שיש לו תשלומין עד מוצש"ק, אף שלא קידש במזיד ג"כ י"ל תשלומין, ודין תורה לא נפקע מחיובו, ורק חכמים בשלהם תקנו כן שלא יועיל תשלומין למזיד, ובשל תורה לא ראו חכמים לגזור, גם בשב ואל תעשה לעקור בזה דבר תורה (וכן הוכיח המנחת סולת מצוה ל"א סוסק"ד).

לפי שיטתם, מדוייק היטב לשון השו"ע (סי' רע"א ס"ח) דאפילו אם לא קידש בלילה במזיד, יש לו תשלומין ביום, וצ"ע טובא, דכיון שפסק כשיטת הרמב"ם שמקדש ביום גם אם לא קידש בלילה במזיד, לפי ה"ב"ח למה נקרא "תשלומין", דאיהו ס"ל שאין תשלומין במזיד כמו בתפילה, אבל לפי הנך אחרונים שהסבירו שבדאורייתא שפיר שייך תשלומין גם אם היה מזיד, מדוייק היטב לשון השו"ע.

קידוש על הפת בבוקר כשהוא תשלומין לקידוש של ליל שבת

בשו"ע (סי' ער"ב ס"ט) נפסק שבליילה אם אין יין י"א שיקדש על חמר מדינה, ולהרא"ש יקדש על הפת, ובבוקר אם אין לו יין, עדיף לקדש על חמר מדינה ולא על הפת כיון שאין כאן שום שינוי כשמברך "המוציא". ויש להסתפק, כשמקדש בש"ק בבוקר לשם תשלומין של הקידוש של הלילה, האם יכול לקדש על הפת, ונראה דבין אם הקידוש הוא המשך החיוב של הלילה, ובין אם הוא רק תשלומין, אבל כיון שמבואר בשו"ע (שם) שכל הסיבה שאין מקדשים על הפת בש"ק בבוקר הוא רק משום שאינו ניכר שמקדש כלל, כיון שרק מברך "המוציא", א"כ כשמקדש בבוקר את ברכת הקידוש של הלילה, ניכר היטב שעושה קידוש על החלות, ולכן יכול לקדש על הפת בקידוש בבוקר לכו"ע, אם יש צורך בכך.

סיכום לדינא

- א. מי שלא קידש בליל ש"ק אפילו במזיד, יקדש בבוקר, וי"א שיקדים לומר הפסוקים של "ושמרו בני" את השבת", ואח"כ יברך בפה"ג בלי לומר "ויכולו", ואח"כ יברך ברכת קידוש של הלילה.
- ב. נחלקו הפוסקים אם יש מצות תשלומין לקטן שהגיע לחינוך שלא קידש בלילה, או שלא עשה הבדלה במוצש"ק, ולמעשה נראה שבודאי ראוי לחנכו לעשות קידוש בבוקר אם לא שמע קידוש בליל ש"ק, וכמו"כ אם לא שמע הבדלה במוצש"ק, יבדיל הקטן בעצמו ביום ראשון בבוקר בלי נר ובשמים.
- ג. המקדש תשלומין בש"ק בבוקר, יכול לקדש על הפת אם אינו יכול לשתות יין, ולא דמי לקידושא רבה שאינו יכול לקדש על הפת.
- ד. אע"פ שבתפלה קיי"ל שאין תשלומין אם לא התפלל במזיד, מ"מ י"א דהיינו דווקא במצוה דרבנן, אבל במצוה דאורייתא יש תשלומין גם אם לא קיים המצוה במזיד.